

MERKITYKSEN MERKITYS

SAUSSURE, PEIRCE JA FENOMENOLOGINEN SOSIOLOGIA

JOHDANTO

Strukturalistinen semiologia, pragmatistinen semiotiikka ja fenomenologinen sosiologia ymmärretään yleensä niin, että kysymys on kolmesta toisensa pois sulkevasta merkitysanalyysin perinteestä, joiden välillä on tehtävä valinta. Tuosta olettamuksesta poiketen pyrin tässä artikkelissa rakentamaan synteisiä näiden merkitysanalyysin muotojen välille. Siitä päästyäni viitataan lopuksi myös lyhyesti seurauksiin, joita synteysin ottamisella vakavasti on kulttuuri- ja yhteiskuntateorian alueilla.

Lähden liikkeelle strukturalismin kooditeoreettiseksi kutsumastani versiosta, jonka tarkasteluhorizonttia pyrin laajentamaan konstruoimalla strukturalistisen kooditeorian kritiikkiä hyväkseni käyttäen sellaisen Ferdinand de Saussuren tekstien lukemisen ja hyödyntämisen tavan, jota kutsun uusstrukturalismiksi. Uusstrukturalistinen semiologia kiinnittää huomiota merkitysten virtaavuuteen, mutta sillä ei oikeastaan ole hyvää tapaa antaa virtaukselle täsmällistä kuvausta. Niinpä se tarvitsee täydennykseen C. S. Peircen pragmatistisen semiotiikan käsitteistöä. Peirceläisen semi-
osin liittäminen uustrukturalismin yhtey-

teen edellyttää rakenneyhtäläisyyden kehittämistä Peircen merkkirelaation ja Saussuren merkin määritelmän välille. Se tehdään seuraavaksi ja samalla myös tuodaan Peircen merkin objektiivisuutta koskevien tarkasteluiden kautta uusstrukturalismin luonnon ja kulttuurin kartesiolaisen dualismin ylittävä tapa käsitellä merkityksen motivoituneisuutta. Ongelmaksi jää kuitenkin edelleen, että sekä peirceläisessä että saussurelaisessa lähestymistavassa jää lopulta epäselväksi se, missä merkit ja merkitysrakenteet tarkkaan ottaen esiintyvät. Seuraavana askeleena onkin lähestyä tätä kysymystä Alfred Schutzin (1932) arkimaailman fenomenologian perspektiivistä. Sen kannalta tarkastellen saussurelaisen merkin artikulaatio ja peirceläisen merkkirelaation interpretantti voidaan tulkita Edmund Husserlin (1931) intentionaaliseksi aktiksi. Tämän lähestymistavan varassa voidaan lisäksi yhteiskuntateorian alueella ylittää sosiologiassa yleinen kulttuurin ja yhteiskuntarakenteen dualismi ymmärtämällä instituutiot toimijoiden tapojen ja arkitiedon jäsentymisen erityisinä muotoina Peter L. Bergeriä ja Thomas Luckmannia (1966) seuraten. Lopuksi pohdin lyhyesti synteettisen yrityksen esiin nostamia kulttuuri- ja yhteis-

kuntateoreettisia ongelmia sekä eri lähestymistapojen soveltamisen pätevyysalueita.

STRUKTURALISTINEN SEMIOLOGIA

Saussuren esimerkkiä seuraten strukturalistinen semioologia ymmärtää merkin muodostuvan osana kahden paralleelin järjestyksen artikuloitumista toistensa yhteyteen. Nämä paralleelit järjestykset ovat yhtäältä *merkitsijöiden* tai merkin materiaalistien kantajien järjestys ja toisaalta *merkittyjen* eli käsitteiden tai laajemmin tarkastellen mielteiden järjestys. Näiden järjestysten yhteen artikuloitumisesta muodostuu kulttuurinen rakenne, joka mahdollistaa kommunikaation merkeillä.

Merkkien identiteetti muodostuu sekä merkitsijöiden että merkittyjen järjestysten tasolla erojen leikin kautta eli siten, että kukin termi saa identiteettinsä siitä, että se on, mitä muut termit eivät ole. Saussuren (1916, 166) sanoin: “Kielessä on vain eroja, ei lainkaan positiivisia termejä.” Tämän toimintaperiaatteen vuoksi kieli on Saussurelle puhtaasti arbitraarinen merkkijärjestelmä, jossa yhtäältä merkitsijät ja toisaalta merkityt saavat identiteettinsä suhteellisina *arvoina*. Erojen leikki ei silti ole rannaton: “Sanoa, että kaikki kielessä on negatiivista pätee vain merkittyihin ja merkitsijöihin erikseen tarkasteltuina. Sillä hetkellä, kun siirrymme tarkastelemaan merkkiä kokonaisuutena, kohtaamme jotain, joka on itsessään positiivista.” (Saussure 1916, 166.) Ja “olen vakuuttunut siitä, että kaikkea mikä koskee kieliä järjestelminä on lähestyttävä siitä näkökulmasta, että tutkitaan arbitraarisuuden rajoittumista” (Saussure 1916, 182). Toisin sanoen, kun merkittyjen ja merkitsijöiden järjestykset artikuloituvat yhteen, erojen leikki hyyyty ja negatiivisesti määrittäneet erot korvautuvat oppositioilla, joiden jäsenillä vaikuttaa elämyksellisesti olevan keskinäisten erojensa lisäksi myös oma positiviteettinsa. Tällä tasolla kieli on sosiaalinen fakta ja sillä voidaan siksi kommunikoida, koska tietyt merkitsijät kantavat mukanaan kai-

kille kielen käyttäjille suhteellisen yhteisiä merkittyjä.¹

Saussure erotteli kahdentyyppisiä merkien identiteettiä määrittäviä relaatioita. Assosiatiiviset suhteet määrittävät läsnä olevan merkin identiteettiä poissaolonsa kautta. Lauseessa *mies käyttää haarukkaa* merkki *mies* saa identiteettinsä siitä, että se ei ole esimerkiksi merkki *nainen* tai *lapsi*. Vastaavasti merkki *haarukkaa* saa assosiatiivisen identiteettinsä siitä, että se ei ole merkki *lusikkaa*, *veistä*, *kirvestä*, *kännykkää* tai *pitkää tukkaa*. Assosiatiiviset suhteet ovat monimuotoisia. Niissä “mikä tahansa termi toimii sellaisen konstellaation keskuksena, josta säteilee siihen liittyviä termejä *ad infinitum*” (Saussure 1916, 174). Syntagmaattiset suhteet puolestaan määrittävät merkin identiteettiä läsnäolonsa kautta. Ne ovat sellaisia merkkejä, joiden kanssa merkki voi ketjuuntua muodostaen ymmärrettävän syntagman. Edellä käytetyssä esimerkklauseessa merkin *mies* identiteettiä määrittävät syntagmaattisesti merkit *käyttää* ja *haarukkaa*. Merkkien käyttö puhunnassa edellyttää niiden syntagmaattista ketjuttamista. Lisäksi Saussure ajatteli syntagmaattisten suhteiden määrittävän merkin identiteettiä jo kielijärjestelmän tasolla. On kuitenkin epäselvää, kuinka hän täsmälleen ottaen ajatteli tämän tapahtuvan. Jäljempänä tulen puolustamaan sellaista laajaa tulkintaa, jonka mukaan merkin identiteetin kielijärjestelmän tasoiseen syntagmaattiseen määrittämiseen on laskettava mukaan kaikki ne syntagmaattiset ketjut, joihin merkki voi liittyä muodostaen tietystä kulttuuripiirissä ymmärrettävänä pidetyn kommunikaatioaktin. Yhdessä edellä esitetyn assosiatiivisten suhteiden määritelmän kanssa tämä johtaa huomattavan laajaan struktuurin käsitteeseen.²

Saussure oli puhutun kielen lingvisti, jolle merkitsijöiden järjestys tarkoitti *äänteiden* järjestystä. Tämän merkkijärjestelmän tutkimuksen mallin mukaisesti hän kuitenkin ajatteli olevan mahdollista tutkia myös sellaisia muita merkkijärjestelmiä kuin “kirjoitusta, kuuromykkien merkkijärjestelmää,

symbolisia riittejä, kohteliaisuuden muotoja, sotilasmerkkejä jne.” Tähän tutkimuksen alueeseen hän viittasi termillä *semiologia*, jonka hän ymmärsi tieteenksi, joka tutkii “merkkien roolia osana yhteiskunnallista elämää” selvittämällä mikä on “merkkien luonne ja niitä hallitsevat lait” (Saussure 1916, 33 ja 35). Puhutun kielen merkit ovat Saussuren mukaan täysin arbitraarisia ja kieli on kaikista merkkijärjestelmistä kompleksisin. Lisäksi sen tutkimus on edennyt suhteellisen pitkälle. Siksi kielitiede toimii “mallina [*patron général*] koko semiologialle, vaikka kielet edustavat vain yhtä semiologisen järjestelmän tyyppiä” (Saussure 1916, 101). Näiden lausumien vuoksi Saussurea voidaan pitää semiologian perustajana. Samalla on kuitenkin huomautettava, että hän ei itse juuri edennyt pidemmälle sisällöllisen semiologisen tutkimuksen suuntaan, vaan se jäi sellaisten muiden tutkijoiden kuin Claude Lévi-Strauss, Roland Barthes ja A. J. Greimas tehtäväksi.

Myöhemmät tutkijat laajensivat Saussuren semiologiaa koskevat ohjelmalliset lausumat reaalisesti semiologiseksi tutkimukseksi. Näin tehdessään he kuitenkin myös artikuloivat hänen kielen ja kulttuuristen merkitysjärjestelmien luonnetta koskevat lausumansa uuteen muotoon, jota kutsun *struktuurialistiseksi kooditeoriaksi*. Strukturalistinen semiologia levisikin maailmalle tänä 1950- ja 60-luvun Ranskassa kehittyneenä muotona, jonka syntyyn vaikuttivat Saussuren kirjoitusten ohella muun muassa Roman Jakobsonin ja Louis Hjelmslevin lingvistiset opit sekä semiologista käsitteistöä omien tutkimustensa tarkoituksiin muotoilleiden tutkijoiden kontribuutio. Rakennan seuraavassa seitsemänkohtaisen strukturalistisen kooditeorian ideaalityypin. Niin tehdessäni en väitä, että kaikki tutkijat olisivat sitoutuneet kaikkiin seitsemään kohtaan, mutta väitän, että kuhunkin kohtaan sitoutui yksi tai useampia vaikutusvaltaisia tulkintoja ja lisäksi strukturalismikritiikki on kiinnittynyt lähinnä juuri näiden seikkojen kritiikkiin. Tämä on olennaista siksi, että kuten tulen jäljempänä argumentoimaan,

kaikki seitsemän strukturalistisessa kooditeoriassa tehtyä sitoumusta voidaan purkaa luopumatta silti Saussuren perustavista lähtökohdista.

Strukturalistisen kooditeorian seitsemän sitoumusta ovat:

1. Struktuurit nähdään suljetuiksi koodiksi. Struktuurit toimivat kuin auton öljyvalo. Se joko palaa tai ei pala, välitiloja se ei ilmaise. Subjektit ovat siksi kulttuurisen rakenteen tai koodin alamaisia: kaikki välitettävissä ja tulkittavissa olevat viestit sisältyvät jo koodiin. Ainoa mielenkiintoinen seikka kussakin tilanteessa on, minkä koodiin jo sisältyvistä viesteistä puhuja valitsee. (Descombes 1979, 93-94.)

2. Assosiatiiiviset suhteet määritellään uudelleen paradigmaattisiksi suhteiksi ja niiden oletetaan sisältävän äärellinen määrä elementtejä (Barthes 1964, 59).

3. Syntagmaattiset suhteet määritellään struktuurin ulkopuolelle puhunnan alueeksi siten, että struktuurin nähdään koostuvan pelkistä paradigmaattisista suhteista (Barthes 1964, 59-60).

4. Struktuurin elementtien suhteet nähdään binaarisiksi (Lévi-Strauss 1958 ja Greimas & Rastier 1968).

5. Struktuurin elementit eivät ole vain binaarisessa vaan myös hierarkkisessa oppositiosuhteessa toisiinsa siten, että oppositio yksi termi on oletettu ja etuoikeutettu termi, johon nähden toinen termi on johdannainen. Tämän ajattelun lähtökohtana on Roman Jakobsonin fonologian aksiomatisointi. Myöhemmin Jakobson itse yritti laajentaa sitä merkityksen muodostuksen korkeammille tasoille (missä suhteessa mahdollinen reitti luonnollisesti kulkee tietä fonologia–morfologia–syntaksi–semantiikka–pragmatikka), ja äärimmäisyyksiin mallin sovellus yltyy tavassa, jolla Derridan dekonstruktionismi ottaa tämän käsityksen kulttuuristen erojen luonteesta epäproblemaattiseksi lähtökohdakseen koettaen näin selvittää myös koko semantiikan ja pragmatiikan alan sen varassa (esim. Derrida 1967a ja 1972).

6. Struktuurit ovat tiedostamattomia.

Antropologisen version tästä esitti Lévi-Strauss (1958) tulkitessaan eri kulttuurien myytit evidenssiksi sellaisen itse kehittämässä yleisemmän rakenteen olemassaolosta, jota myyttien kertojat ja kuuntelijat eivät tienne, mutta jota mytologia silti on pakotettu noudattamaan. Psykoanalyttisen version esitti Lacan (1966), joka ensinnäkin käänsi Saussuren merkin kuvauksen toisin päin siten, että viivan alapuolella ovat merkityt ja viivan päällä merkitsijät. Toiseksi hän asetti psykoanalyysin tehtäväksi tematisoida merkitsijöitä ja merkittyjä toisistaan erottavaa viivaa ja kolmanneksi tulkitse merkitsijän kattavan koko saussurelaisen kielijärjestelmän ja kaikki semiologiset järjestelmät. Tällöin merkittyjen alueeksi jäi tiedostamaton ja psykoanalyysin perinteisestä ongelmakentästä voitiin puhua semiologisella kielellä.

7. Struktuurit ovat universaaleja. Filosofisesti ja antropologisesti perustellun version tästä esitti Lévi-Strauss (1958), joka näin saattoi liittää myyttitutkimuksensa klassisen antropologian antropologisten vakioiden etsinnän perinteeseen. Antropologisesti ja kielitieteellisesti perustellun version puolestaan esittää Chomsky (1964 ja Lyons 1970), jonka mukaan ihmislajin kielikyky on aivojen rakenteen vuoksi vakioinen, vaikka eri kielet ottavat sen käyttöön eri tavoin. Chomskyn aatehistoriallinen tausta on luonnollisesti erilainen kuin ranskalaisten strukturalistien, mutta koska hänen edustamansa transformaatiolingvistiikan mallit usein sekoittuivat ranskalaisesta semiologiasta tuleviin vaikutteisiin erityisesti amerikkalaisessa reseptiossa, on relevanttia huomioida hänen vaikutuksensa tässä yhteydessä.

Strukturalistinen tutkimusohjelma, joka tekee edellä esitetyt seitsemän sidosta, ja myös useimmat sellaiset strukturalistiset tutkimusohjelmat, jotka tekevät vain osankin näistä sitoumuksista, päätyy ongelmiin ainakin kahden kysymyksen kanssa. Ensinnäkään ne eivät osaa vastata kysymykseen, kuinka strukturi muuttuu. Toiseksi ne eivät voi antaa mielekästä tulkintaa koodattujen merkitysten tilanteisesti luovalle käytölle. (Ks. esim. Sperber & Willson 1986 ja

Mäkelä 1991). Tämä ei tee niistä tutkimuksellisesti hedelmättömiä, mutta kulttuuri- ja yhteiskuntaontologioina ne kuitenkin vievät konseptioihin, joille on kehitettävissä toimivampia vaihtoehtoja.³ Seuraavassa koetan tehdä niin lähtien liikkeelle strukturalistisesta perspektiivistä.

Uusstrukturalistiset kannanotot strukturalistisen kooditeorian seitsemään sitoumukseen:

1. Semioosissa voi esiintyä suhteellisen suljettuja koodeja kuten äännejärjestelmä, liikennemerkistö tai sotilasarvojen järjestelmä. Itse kulttuuri strukturoituneena ja strukturoituvana merkitysjärjestelmänä on kuitenkin jatkuvassa artikuloitumisen liikkeessä. Derridan termi *differance* viittaa tähän liikkeeseen, mutta se ole uusi keksintö vaan viittaa samaa ongelmaryppäeseen, johon Saussure (1916, mm. 156) viittasi puhuesaan merkitsijän ja merkityn *artikuloitumisesta* merkiksi. Se on juuri se kohta, jossa erojen leikki muuntuu tulkintamahdollisuuksien *rajoittamisen* myötä kielijärjestelmäksi tai semiologiseksi järjestelmäksi sosiaalisena faktana (esim. Saussure 1916, 166-167 ja 182). Tämä sosiaalinen fakta ei kuitenkaan ole suljetun koodin kaltainen ja muuttumaton rakenne vaan jatkuva rakenteistumisen eli artikulaation ja uudelleenartikulaation prosessi.

2. Assosiativisten suhteiden tulkinnalla äärellisiksi ja selkeärajaisiksi on pohjaa Saussuren jälkeisessä lingvistisessä traditiossa mutta ei Saussuren omista kirjoituksissa, joissa Saussure eksplisiittisesti käsittelee assosiativista suhdetta periaatteessa äärettömän määrän termejä sisältävänä ja lukemattomaan suuntaan termistä laajenevana, liikkeessä olevana ja tilanteisesti varioivana verkostona.

3. Edellä jo Saussuren esittelyn yhteydessä esitetyn syntagmaattisten suhteiden tarkastelun antamaa ohjenuoraa seuraten on mahdollista ja mielekästä nähdä syntagmaattiset suhteet osana strukturia. Edelleen tämä voidaan tehdä sen laajan määritelmän mukaisesti, että samoin kuin merkin identiteettiä assosiativissa suhteissa määrittävät kaik-

ki siihen assosioituvat poissa olevat merkit, sen identiteetti syntagmaattisesti määrittynyt paitsi niiden merkkien kautta, joihin se tietyllä hetkellä on reaalisesti ketjuuntunut, myös kaikkien niiden merkkien kautta, joiden kanssa se voi ketjuuntua muodostaen merkitystä kantavan syntagman.⁴

4. On mahdollista, että struktuurissa on binaarisia merkkisuhteita. Ei kuitenkaan ole mitenkään välttämätöntä ajatella, että kaikki merkkisuhteet ovat binaarisia. Niinpä esimerkiksi Peircen semiotiikka käsittelee merkkisuhdetta triadisena relaationa ja jäljempänä pyrin osoittamaan, että tämä merkkisuhdetta käsittelevä tapa on sellaisenaan siirrettävissä kuvaukseksi struktuurin elementtien artikuloitumisesta (jolloin se puolestaan rikastuu strukturalistisesta erojen leikin ajatuksesta).

5. Kysymys struktuurin elementtien suhteen luonteesta on kontingentti sisällöllinen kysymys, jonka selvittäminen vaatii kulloisessakin tapauksessa tuekseen empiiristä tutkimusta. On ilmiselvää, että kulttuurissa on olemassa hierarkkisia eroja (esim. sotilasarvot) ja erojen järjestelmiä, joiden osat ovat hierarkkisesti järjestyneitä (esim. sukupuolijärjestelmä, jonka hajoaminen pääosin noudattaa sitä periaatetta, että naiset omaksuvat aiemmin vain miehille kuuluneita identiteettiä määrittäviä piirteitä). Sen lisäksi on kuitenkin myös erojen järjestelmiä, jotka eivät ole lainkaan hierarkkisia (esim. väriluokitusjärjestelmä) tai joissa on sekä hierarkkisesti jäsentyneitä että ei-hierarkkisesti jäsentyneitä ulottuvuuksia ja osia (esim. sukupuolijärjestelmä).

6. Struktuurit voivat olla tiedostamattomia. Niiden ei kuitenkaan tarvitse olla sitä ja suuri osa (mahdollisesti suurin osa) yhteiskuntatieteilijöiden ja semiologien tutkimista struktuureista on joko kokonaan tai valtaosaltaan toimijoiden tietoisien tai esitietoisien reflektion tavoitettavissa. Tällöin tutkijan kontribuutio koostuu lähinnä järjestelmän eksplisiittisestä ja kattavasta kodiifoinnista, jonka tulokset saattavat olla toimijoille yllättäviä myös silloin kun yksikään yksittäinen struktuurikuvaukseen sisältyvä

väite ei sitä ole (vrt. esim. Scheider 1980).

7. On olemassa universaaleja struktuureja ja struktuureissa on universaaleja elementtejä. Esimerkiksi ihmisen ääninelimistö ja kuulo ovat sillä tavalla muotoutuneet, ettei ihminen kykene tuottamaan ja tunnistamaan kuin tietyn tyyppisiä ääniteitä. Äännejärjestelmällä on siksi luonnon asettamat rajat. Chomsky on tunnetusti esittänyt ihmisen kielikyvystä vielä paljon pidemmälle meneviä universaalisuusväitteitä. En kykene arvioimaan näiden väitteiden pätevyyttä, mutta periaatteellisena kantana voidaan tehdä se huomio, että ihmisellä on ruumis ja ihmisen elinympäristö niin ikään on materiaalisesti tietyn tyyppiseksi muotoutunut. Siksi kaikissa ihmisten kulttuurisissa järjestelmissä on tiettyjä universaaleja piirteitä (ts. merkit eivät voi olla täysin arbitraarisia vaan ne ovat biologisesti tiettyyn rajaan saakka motivoituneita; tähän palataan tuonnempana). On kuitenkin tehtävä kaksi tätä kannanottoa täsmentävää huomautusta. Ensinnäkin, ihminen voi teknologisesti tiettyyn rajaan saakka muunnella myös merkien motivoituneisuutta, ja niinpä sellaiset piirteet, jotka ovat olleet kulttuuristen järjestelmien toiminnan universaaleja reuna-ehtoja, eivät välttämättä enää tulevaisuudessa sitä ole. Esimerkin tarjoaa sukupuolijärjestelmässä parhaillaan käynnissä oleva muutos, jossa ehkäisyteknologiat ja äidindaidonvastikkeet ovat jo nyt tuottaneet merkittäviä muutoksia ja tulevaisuus avaa näkymän yhä voimakkaampaan sukupuolimerkkien motivoituneisuuden purkautumiseen mahdollistaessaan muun muassa yhä syvemmälle ihmisruumiiseen tunkeutuvat sukupuolenvaihdosleikkaukset, geneettisen muuntelun ja lasten tuotannon laboratorioissa. Toiseksi, on huomautettava siitä, että vaikka universaaleja struktuurien piirteitä on ja vaikka niiden tutkimus voi olla hedelmällistä, kulttuuritutkijaa ja yhteiskuntatieteilijää yleensä kiinnostavat nimenomaan sellaiset kulttuuriset struktuurit, jotka varioivat ajan ja paikan suhteen. Sausuren ajatus lingvistiikasta semiologian ylipäällikkönä merkitsee näiden struktuurien

tutkimuksen suhteen sellaista ohjenuoraa, että niiden tutkimuksessa aina lähdetään liikkeelle olettaen struktuurin olevan arbitraarinen merkkijärjestelmä. Informaatio biologisesta tai muusta motivoituneisuudesta tuodaan sitten tutkimukseen tarvittaessa mukaan myöhemmillä askelmilla, jos on osoittautunut, että se on välttämätöntä struktuurin toiminnan päteväksi kuvaamiseksi.

Edellä kuvatut seitsemän kohtaa hahmottavat alustavasti uusstrukturalismin identiteettiä strukturalistisesta kooditeoriasta poikkeavana ja sen kritiikeille immuunina strukturalismin varianttina. Keskustelua seuranneelle lukijalle ei tule yllätyksenä, että monet uusstrukturalismin piirteet ovat olleet esillä puheenvuoroissa, joiden yhteydessä on usein puhuttu jälkistrukturalismista. Käytän tässä termiä *uusstrukturalismi* kahdesta syystä. Ensinnäkin uusstrukturalismin lähtökohdista voidaan tehdä kriittistä teoriaa. Ei kuitenkaan ole mitään välttämätöntä syytä, miksi uusstrukturalistinen kulttuuri- ja yhteiskunta-analyysi olisi juuri kriittistä teoriaa. Tässä suhteessa se poikkeaa jälkistrukturalismista, joka on kehittynyt nimenomaan kriittisen teorian erilaisten varianttien yhteydessä. Toiseksi, termi *jälkistrukturalismi* johtaa harhaan. Se minkä jälkeen jälkistrukturalismi nimittäin tulee ei ole Saussuren strukturalismi vaan strukturalistinen kooditeoria, joka on yksi mahdollinen tulkinta ja edelleen kehitetty versio Saussuren strukturalismista. Jälkistrukturalistisiksi mielletyt kannanotot merkitsevätkin useissa yhteyksissä paluuta ongelmiin, joita Saussure pohti. Konkreettisen evidenssin tästä seikasta tarjoaa se, että edellä esitetty tulkinta strukturalismin ajanmukaisesta versiosta on melko monessa suhteessa yhteensopiva Roy Harrisin kirjassaan *Reading Saussure* (1987) esittämän Saussure-luennan kanssa, vaikka yksityiskohdissa ja kattavuusalueen spesifioinnissa tietyksi on eroja. Niinpä onkin parempi käyttää tästä ja vastaavista strukturalismin uudelleentulkintoista Manfred Frankin (1984) keksimää termiä *uusstrukturalismi*. Jatkan seuraavissa osastoissa teoreettisen synteesi-

yhteyden muodossa sen kuvaamista, mitä uusstrukturalismilla voidaan tarkoittaa.

PRAGMATISMI

Amerikkalaisen pragmatistisen semiotiikan perustaja on C. S. Peirce. Yleisen uskomuksen mukaan hänen merkkiteoriaansa on yhteensopimaton Saussuren hahmotteleman semiologisen lähestymistavan kanssa. Seuraavassa pyrin kuitenkin osoittamaan, että Peircen ja Saussuren merkkisuhteen tarkastelut ovat tehtävissä yhteismitallisiksi ja toisiaan täydentäviksi. Tiedän, ettei se ole ainoa tapa lähestyä kumpakaan näistä teorioista. Luullakseni se kuitenkin on hedelmällisin. Semiologia tarvitsee tätä yhteistyötä ainakin kolmesta syystä. Ensinnäkin Saussuren termi *artikulaatio* ja Derridan termi *differance* paikantavat keskeisen tutkimusongelman, mutta kumpikaan ei anna sille riittävästi määreitä. Peircen *interpretanttien* teoriasta on tässä suhteessa hyötyä. Toiseksi, ja edelliseen kohtaan liittyen, struktuurin näkeminen jatkuvan artikulaation ja uudelleen artikuloitumisen liikkeessä olevana prosessina on hedelmällinen lähtökohta, mutta se jää taaskin strukturalistisessa perinteessä alimääritellyksi. Tässä avuksi tulee Peircen ajatus jatkuvasta *semioosista*. Kolmanneksi Peircen merkin objektsuhdetta koskevat tarkastelut auttavat jäsentämään merkin arbitraarisuuden ja motivoituneisuuden ympärillä liikkuvaa ongelmakenttää, joka perinteisesti on ollut strukturalismin heikko kohta. Peircean nojaava semiotiikka puolestaan saa synteesisestä arsenaaliinsa strukturalismin ydinajatuksen merkkien identiteetin määrittymisestä erojen leikkinä. Kutsun lähestymistapojen synteisiä termiyhdistelmällä *uusstrukturalistinen semiotiikka* ottaen näin kummastakin traditiosta yhden termin. Samaa periaatetta noudattava vaihtoehtoinen termi olisi *semiologinen pragmatismi*, mutta sitä en selvyuden vuoksi käytä.

Yleensä on tapana ajatella, että Peircen ja Saussuren merkin määritelmät eroavat niin, että edellisen merkkisuhde on kolmitahoi-

nen sisältäen merkin objektsuhteen (*object*), merkin materiaalisen kantajan (*representamen* tai *sign*) ja merkin tulkitsimen (*interpretant*), mutta jälkimmäinen esittää vain *merkitsijään* ja *merkittyy*n jakautuneen kaksijakoisen merkkikonseption, josta referentiaaliset suhteet puuttuvat. Seuraavassa edustan käsitystä, jonka mukaan uusstruktuurallisesti tulkittu saussurelainen merkki on kolmitahoinen Peircen merkkiä muistuttavalla tavalla, koska merkitsijän ja merkityn *artikulaatio* voidaan tulkita merkin kolmanneksi kohtioksi. Edelleen Peircen ja Saussuren merkeille voidaan esittää keskinäinen rakenneyhtäläisyys seuraavasti: merkitsijä = representamen, merkitty = objekti ja merkitsijän ja merkityn artikulaatio = interpretantti.

Synteesiesityksen paino on ajatuksella samastaa interpretantti ja artikulaatio. Ennen sen käsittelyä on kuitenkin syytä käydä läpi rakenneyhtäläisyyden muut osat. Merkitsijän ja representamenin samaistaminen tuskin on kovin ongelmallista, mutta objektsuhteen ja merkityn samaistaminen puhuu yleistä käsitystä vastaan. Siksi siitä on tehtävä kaksi huomautusta. Ensinnäkin, Peirce-tulkinnassa on painottunut hänen argumenttien teoriansa ja siis tieteellisen semioosin käsittely, jossa vieläpä nimenomaan luonnontiede on ollut etusijalla (esim. Apel 1967 ja Hookway 1985). Onkin totta, ettei tätä puolta Peircen teoriassa voi vähätellä ja että hän piti sitä itsekin tärkeänä. Silti ei sovi jättää huomiotta sitä, että semioosin teoria on paljon tieteenteorian alaa laajempi. Tällä laajemmalla kentällä Peirce työskenteli usein sellaisella semioottisella mallilla, jossa merkin objekti ei ole semioosin ulkopuolinen referentti vaan semioosin sisäinen representaatio. Niinpä hän saattoi esimerkiksi sanoa, että "representaation objekti ei voi olla muuta kuin representaatio" (CP 1.339). Tämän yleisemmän mallin alueella objekti vastaa saussurelaista merkittyä. Se on toisin sanoen kulttuurin kehittymisen prosessissa vakiintuva konstruktio. Vaikkei luonnontieteellinen mallikaan ole ihmistieteissä vaillo sovelluksiaan, tällaisella yleisemmällä semioosin mallilla

on vieläkin runsaammin käyttöä, koska monet yhteiskunnallisesti keskeiset entiteetit syntyvät ja vaikuttavat vain semioosissa.

Peircen semioottiset objektit eivät siis aina olleet materiaalisia entiteettejä, joista esitetään luonnontieteellistä argumentteja vaan semioosi oli hänelle laajemmin koko kulttuurin toteutumisen tapa ja tällä laajemmalla alueella hänen tapansa ymmärtää semioottiset objektit lähestyi Saussuren tapaa ymmärtää merkityt. Näin Peircen teoriaa voidaan ymmärtää Saussuren tarjoamasta lähtökohdasta. Samalla on kuitenkin sanottava, että myös päinvastoin voidaan tehdä ja on käsittäkseni syytä tehdä. Saussuren merkin motivoituneisuutta ja arbitraarisuutta koskevat tarkastelut jäivät pahasti kesken. Äärimuodossa niistä voidaan vetää luonnon ja kulttuurin dualismin täydellisesti hyväksyvä kartesiolainen tulkinta, joka onkin vallitseva nykyisessä kulturalistisessa kirjoittelussa. Toinen vaihtoehto on kiinnittää huomiota esimerkiksi hänen ihmisen äänne-elimestön fyysistä rakennetta koskeviin tarkasteluihinsa, joiden mukaan puhutun kielen muodot eivät voi varioida rajattomasti, koska ihminen ei kykene muodostamaan ja kuulemaan rajattomasti äänneitä. Jos edetään tähän jälkimmäiseen suuntaan, kuten esitän, päädytään ajattelemaan, että Saussurelta jäivät kesken tarkastelut, jotka Peirce sai pidemmälle merkin objektsuhtetta koskevista tarkasteluissaan. Peirce ajatteli argumenttien teoriassaan semioosin ulkopuolisten referentiaalisten objektien voivan motivoida niistä semioosissa esitettäviä tulkintoja. Näin hän esitti konstruktivistisen kannan, joka samanaikaisesti oli materialistinen: tulkintamme luonnonilmiöistä ovat meidän konstruktioitamme, mutta emme ole vapaita tekemään noita konstruktioita millä tavoin tahansa, koska objektit eivät ole loputtoman plastisia suhteissa niistä esittämiimme tulkintoihin. Spesifimmin tarkasteltuna Peirce ajatteli tunnettulla tavalla merkin objektsuhteen jakautuvan ikoniseen, indeksikaaliseen ja symboliseen aspektiin. Näistä symbolinen aspekti vastaa täysin arbitraarisia piirteitä merkissä,

mutta sen ohella kaikissa merkeissä on jokin määrä ikonista ja indeksikaalista ulottuvuutta. Eri merkeissä eri ulottuvuudet painottuvat eri tavoin. Tämän lähtökohdan omaksuminen strukturalistiseen arsenaaliin ei vähennä sen iskuvoimaa lainkaan. Näin on varsinkin, jos noudatamme Saussuren ohjenuoraa ja pidämme lingvistiikkaa arbitraarisine merkkijärjestelmiseen lähtökohtana, johon muita merkkijärjestelmiä verrataan, ja päädyimme tuomaan merkkien motivoituneisuuden mukaan tarkasteluihin vain niissä tapauksissa, joissa siihen on tarvetta. Niissä tapauksissa peirceläinen lähestymistapa kuitenkin antaa strukturalistisesti orientoituneen tutkimuksen käyttöön kalustoa, joka siltä on tähän saakka puuttunut.

Edellä olen käsitellyt Peircen ja Saussuren merkkien isomorfian kaksi kohtiota: merkitsijä = representamen ja merkitty = objekti. Seuraavaksi tulemme asian ytimeen eli tapaan, jolla samaistus artikulaatio = interpretantti rikastaa sekä strukturalistista että pragmatistista perinnettä. Strukturalistinen perinne on kaikesta jälki- ja uusstrukturalistisesta pyrinöstä huolimatta staattinen. Assosiatiiviset suhteet viittaavat struktuuriin ja edellä esitetyn tulkinnan mukaan niin tekevät myös syntagmaattiset suhteet. Mikä silloin viittaa liikkeeseen? Tässä esitetyn tulkinnan mukaan sen tekevät merkkien artikulaatiot, jotka voidaan ymmärtää Peircen loputtoman semioosin interpretanttien ajallisena ketjuna. Uustrukturalistinen jatkuvassa artikulaation ja uudelleenartikulaation liikkeessä oleva struktuuri voidaankin ymmärtää peirceläisenä semioosina. Samalla tällä tulkinnalla on se käänteinen vaikutus Peircen semioosin ymmärtämiseen, että se on strukturalistisen struktuurikuvauksen valossa nähtävä prosessiksi, jossa merkit eivät vain “kasva” loputtomassa semioosissa yhä uusia tulkintoja saaden, vaan tämä merkkien “kasvu” tapahtuu tavalla, jossa koko merkitysstruktuuri tulee jokaisessa tulkinnassa uudelleen artikuloituksi merkin identiteettiä määrittävien assosiatiivisten ja syntagmaattisten suhteiden kautta. Näin saamme yleisimmän mah-

dollisen semioosikuvauksen, jossa kulttuuri merkkien suhdejärjestelmänä koko ajan artikuloituu uudelleen interpretanttien liikkeessä.

Mutta mitä ovat interpretantit ja artikulaatiot ja missä ne tapahtuvat? Saadaksemme selvyyden tähän seikkaan olemme pakotettuja keskustelemaan hetken fenomenologisen sosiologian käsitarsenaalista, vaikka emme voisikaan hyväksyä siinä esitettyä tulkintaa sellaisenaan.

FENOMENOLOGINEN SOSIOLOGIA

Edmund Husserl (1931) ja häntä seuraten Alfred Schutz (1932) määrittivät merkityksen lähtien liikkeelle intentionaalisen aktin ajatuksesta eli tietoisuuden huomion kiintymisen aktista, joka on inhimillisen kokemuksen perustava muoto. Fenomenologit eivät kuitenkaan ajatelleet että merkitys olisi mikä tahansa huomion kiintymisen akti. Schutzin sanoin: “Merkitys ei *ole* kokemuksesta. Pikemminkin ne kokemukset ovat merkityksellisiä, jotka tavoitetaan reflektiivisesti. Merkitys on se *tapa*, jolla Ego suhtautuu kokemukseensa. Merkitys on siinä asenteessa, jonka Ego omaksuu suhteessa siihen tajunnanvirtaan, joka on jo lipunut ohi kohti ‘lakannutta kestoaan’” (Schutz 1932, 69-70). Myöhemmin Schutz vielä täsmensi, että merkitys on “menneen kokemuksen tulkinta tarkasteltuna reflektiivisen asenteen varaisesti nykyisyyden Tästä lähtien” (Schutz 1945, 210).

Fenomenologeille elämä siis on kokemuksen lakkaamaton ajallinen virta. Tuo virta toteutuu toisiaan seuraavina huomion kiintymisen akteina, joissa tietoisuuden täyttää milloin mikäkin sisältö. Intentionaalinen akti itessään ei kuitenkaan vielä ole merkitystä. Merkitykselliseksi sen voi tehdä vasta toinen, sitä seuraava intentionaalinen akti, joka ottaa sen kohteekseen. Merkitys syntyy tällä tavalla arkitajunnassa. Husserlin tieteenfilosofialle arkitajunta oli kuitenkin vain lähtökohta, jonka piirteitä “sulkeistamalla” hän halusi siirtää niin sanotun transsendentaalisen fenomenologian tasolle, jolla tarkasteltavaksi asettuisi-

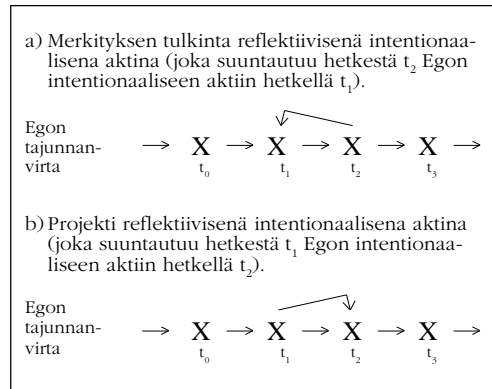
vat matemaattisen ja teoreettisen luonnontieteen intersubjektiviisen pätevyyden perustelu fenomenologisesta lähtökohdasta. Ongelman tuossa perustelussa muodosti se fenomenologinen lähtökohta, ettei filosofi saanut päättelyssään nojautua muihin seikkoihin kuin niihin fenomeeneihin, jotka ilmenivät hänen tietoisuudelleen intentionaalisina akteina. Arki-maailmalle luonteenomaisen päättelyn ja fenomeenien sulkeistamisen jälkeen tämä näkökulma, jota Husserl itse luonnehti ”radikaalisti solipsistiseksi” (1931, 30) johti niin suuriin ongelmiin tiedon intersubjektiviisen pätevyyden perustelussa, että vaikka Husserl itse katsoi siinä onnistuneensa, muut ovat kommentoineet ratkaisuyritystä toteamalla, että hän onnistui korkeintaan perustelemaan sen, että yksittäinen solipsistinen tajunta voi ajatella toisen tajunnan ideaa (Hammond, Howard & Keat 1991, 222).

Edellä sanottu tietää huonoja uutisia ja lisää työtä transsendentaalisille fenomenologeille, mutta meitä sen ei tässä tarvitse suuremmin haitata. Schutz nimittäin perusti fenomenologisen sosiologian juuri vapauttamalla fenomenologian Husserlin tieteenfilosofisesta orientaatiosta ja keskittymällä transsendentaalisten reduktioiden sijasta arkimaailman fenomenologiaan, jota hallitsi toimijoiden arkitietoa luonnehtiva ”luonnollinen asenne”. Sen alueella Alterin olemassaolo ei ole ongelma, vaan intersubjektiviisuus ja tiedon varmuus oletetaan annettuna ellei näiden olettamusten varainen toiminta ajaudu kriisiin.⁵

Tämä oli kuitenkin vasta puolet fenomenologisen sosiologian synnyttänyttä liikettä. Toinen Schutzin tekemä siirto oli raivata tilaa yhteiskuntatieteilijöitä kiinnostaville kysymyksenasetteluille integroimalla Weberin (1922) toimintateoreettinen lähestymistapa ja sitä kautta yhteiskuntateoria fenomenologiseen kehukseen. Tämän hän teki kiinnittämällä huomiota sellaiseen erityiseen intentionaalisten aktien luokkaan, jota tieteenfilosofiasta kiinnostunut Husserl ei ollut huomionnut. Kysymys on *projekteista*. Schutzille projekti on sellainen ennakoitu toimintojen ketju, jota tajunta intentio-

naalisessa aktissa ”ajattelee tulevassa päättyneessä aikamuodossa (*modo futuri exacti*)” (Schutz 1932, 61). Projekti on siis intentionaalinen akti, joka suuntautuu tulevaisuuteen suunniteltuna toimintana. Kuviossa 1 (Heiskala 1997, 86) on annettu graafiset esitykset Schutzin merkityksen ja projektin määritelmille.

Kuvio 1. Merkitys ja projekti Schutzin fenomenologiassa.

Schutz perusti fenomenologisen sosiologian mutta liikkui koko elämänsä suhteellisen abstraktilla ja lähinnä fenomenologisen sosiologian filosofisen ja metodologisen perustan kartoitukseksi luonnehdittavissa olevalla tasolla. Kun hänen saksankielinen pääteoksensa Schutz (1932) vielä tuli englanninnetuksi vasta 1970-luvulla,⁶ hänen kohdalonaan oli tulla kuuluisaksi oppilaidensa kautta. Tässä suhteessa tärkeitä olivat kaksi 1960-luvulla USA:ssa ilmestynyttä teosta. Harold Garfinkelin *Studies in Ethnomethodology* (Garfinkel 1967) jatkoi fenomenologisen sosiologian husserlilaista juurta pyrkien muuttamaan arkimaailman fenomenologian empiiriseksi tutkimukseksi, jonka elinvoimaisin nykytraditio on keskusteluanalyysi (Heritage 1984). Peter L. Bergerin ja Thomas Luckmannin *The Social Construction of Reality* (Berger & Luckmann 1966) puolestaan jatkoi weberiläistä juurta, jota se täydensi G. H. Meadin (1934) pragmatistisella sosialisatioteorialla. Näin se rakensi fenomenologiselle pohjalle yhteiskuntateoriaa. Tätä ei tosin siinä mielessä ollut aivan

helppoa huomata, että kirjan alaotsikko oli “Tiedonsosiologinen tutkielma”, mutta heidän tiedon määritelmänsä kattoi koko arkitiedon piirin ja he pyrkivät rakentamaan arkitiedosta ja totunnaistuneesta (*habitualized*) arkikäyttäytymisestä asteittain koko yhteiskunnan instituutioiden ja niiden legitimaatioiden piirin. Tämä tapahtui niin, että *instituutio* määriteltiin sellaiseksi totunnaistuneeksi käyttäytymiseksi, jossa sekä toimijatyypit että toimintaskemojen tyypit olivat totunnaistuneet, ja *legitimaatio* kielelliseksi tavaksi perustella tiettyjen instituutioiden olemassaolo (esim. syntytarina tai kuvaus funktioista). Tämän määrittelyn merkittävin etu yhteiskuntateoriassa on siinä, että sen mukaan ei ole tarpeen erotella kulttuurisia merkitystulkintoja yhtäälle ja yhteiskunnan instituutiorakennetta toisaalle ja kysyä sitten, kumpi determinoi kumpaa.⁷ Sen sijaan reitti merkitystulkinnosta yhteiskuntarakenteellisiin tosiasioihin on jatku- mo, jonka eri alueiden keskinäiset vaikutussuhteet vaihtelevat kontingentisti eri historian aikoina.

Etujen lisäksi fenomenologinen tulkinta sisältää kuitenkin myös ongelmia. Näistä tärkein käy ilmeiseksi, kun katsomme Bergerin ja Luckmannin kirjan alaotsikkoa, “Tiedonsosiologinen tutkielma”. Miksi yhteiskuntateoreettisen tutkimuksen on oltava tiedonsosiologinen? Vastaus piilee fenomenologien tavassa ymmärtää merkitys reflektiivisenä intentionaalisenä aktina. Niinpä Berger ja Luckmann määrittävät kulttuurisosiologiansa perustavaksi tasoksi *arkitiedon* tutkimuksen, etnometodologian peruskäsite on *accounting* eli selonteko merkityksestä, ja Schutzin merkityksen määritelmä on *reflektiivinen intentionaalinen akti*. Tämä mahdollistaa laajemman kulttuurin piirin tarkastelun kuin tavanomainen yhteiskuntatieteellinen toimintateoria, joka kiinnittää huomionsa vain keino-päämäärä- ketjuihin. Silti se jättää ulkopuolelleen sellaiset kulttuurin osat, jotka vaikuttavat toimijoihin, mutta joita toimijat itse eivät reflektiivisesti tulkitse. Peircen (CP 5.480) käsittein ilmaistuna voimme myös sanoa

niin, että jatkumossa *habit-belief-veritable belief* Bergerin ja Luckmannin tapa muuttaa tiedonsosiologian painopistettä merkitsee siirtymää *veritable belief*-kategoriasta *belief*-kategoriaan, mutta heidän *habit*-käsitteensä jää määrittelyksi tällä tasolla eikä lainkaan pääse sitä edeltävälle Peircen *habitiien* tasolle. Tämä koskee sekä tulkinnan tapoja eli merkityksiä että muita tapoja. Strukturalistisella kielellä puhuen taas voimme sanoa, että vain osa merkityksen artikulaatioista tulee fenomenologisten sosiologien tarkastelun piiriin.⁸

Miten tähän pitäisi suhtautua?

Yksi mahdollisuus on lähteä siitä, että fenomenologinen sosiologia tarjoaa yhteiskuntatieteilijälle tutkimusohjelmallisen suuntaviitan, mutta se ei ole riittävän kattavasti määritelty. Apua voidaan silloin hakea edellä kehitetystä strukturalismin ja pragmatismien kulttuuriteoreettisesta synteestistä. Se voidaan tuoda fenomenologisen sosiologian tarkasteluiden yhteyteen ajattele- malla yksinkertaisesti, että se mihin edellä on viitattu merkityksen artikulaationa (Saussure) tai objektin ja merkin kantajan kytkeytymisenä toistensa yhteyteen interpretaatiossa (Peirce) voidaan tulkita *intentionaaliseksi aktiksi*. Tällä tulkinnalla on kaksi seurausta fenomenologiselle sosiologialle ja kaksi seurausta uusstrukturalistiselle semiotiikalle.

Fenomenologisen sosiologian kattama ala laajenee, kun merkityksen piiriä ei rajoiteta pelkkiin reflektiivisiin intentionaali- siin akteihin, vaan sen piiriin luetaan myös sellaiset tulkinnan tavat, jotka eivät ole arkitietoa. Samalla tietysti avautuu merkityk- sen tutkimuksen kenttä, jolla toimijat eivät itse ole päteviä tulkitsemaan merkityksen- antoaan, vaan sen ymmärtämiseksi tarvi- taan esimerkiksi semiootikkojen, kriittisten sosiologien (esim. Bourdieu 1980) tai psykoanalytikkojen (esim. Silverman 1983) hypoteettisia tulkintoja. Toiseksi fenome- nologisen sosiologian ei enää tarvitse määrittää merkitystä vain tajunnan suhteena läsnäolevaan merkkiin (ks. MacCannell 1983, 24-25 ja Heiskala 1999, 225-232) vaan

struktuurilinen artikulaation teoria tuo merkin identiteetin määrittämiseen mukaan myös sen assosiativiset ja syntagmaattiset suhteet muihin merkkeihin. Näin fenomenologinen lähestymistapa vapautuu “länäolon metafysiikasta” ja yrityksestä etsiä sisäistä puhetta tai muuta “transsendentaalista merkittyä”, joka ei enää olisi suhteessa merkitysijöihin (Derrida 1967a ja 1972).

Samalla uusstruktuurilinen semiotiikka ensinnäkin saa käyttöönsä hyödyllisen tulkinnan artikulaatiosta tai interpretanttien ketjusta. Kysymys on tietoisuuden virrassa toisiaan seuraavista intentionaalisista akteista. Peircen merkin objektiisuutta koskevat tarkastelut kuitenkin vapauttavat tulkinnan Husserlin solipsistisista lähtökohtaoletuksista. Toiseksi uusstruktuurilinen semiotiikka saa liitoksesta fenomenologiseen sosiologiaan käyttöönsä suuren määrän sen piirissä kehiteltyä yhteiskuntatieteellistä käsitteistöä, joka on “länäolon metafysiikasta” ja kognitivismista vapauttamisen jälkeen käyttökelpoista myös jatkoanalyysissä (tarkemmin ks. Heiskala 1997, 247-334).

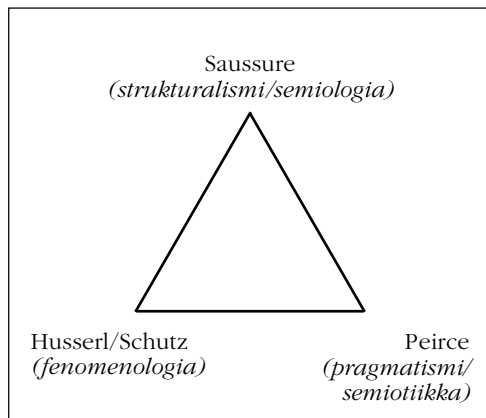
LOPUKSI: KULTTUURI- JA YHTEISKUNTATEOREETTISET JATKOTARKASTELUT

Edellä olen esittänyt ohjelmallisen synteesin, joka voidaan kiteyttää ketjuksi artikulaatio = interpretantti = intentionaalinen akti. Lopuksi koetan vastata kysymykseen, jonka syntetikko useimmiten ehtii juuri ja juuri kuulla ennen kuin eri traditioista tulevat kritiikit peittävät alleen hänen intressinsä. Kysymys kuuluu: mitä synteesillä voidaan tehdä ja miten sen varassa on tarkoitus edetä jatkotutkimuksessa?

Kulttuuriteoreettisesti edellä kehitelty synteesiyritys avaa kolmitahoisien teoreettisen kentän, jonka kohtiot ovat Saussure, Peirce ja Husserl/Schutz eli struktuurilinen semiotiikka, pragmatistinen semiotiikka ja fenomenologia (ks. kuvio 2). Kolmion kärkien väliin jännittyy nyt kaksitahoisia keskusteluyhteyksiä, joista osasta on jo olemassa jonkin verran teoretisointia ja osan

suhteen sitä tarvittaisiin lisää. Saussuren ja Husserlin suhdetta on – tosin vain filosofisen metakritiikin perspektiivistä – tarkastellut Derrida (1962 ja 1967b). Saussuren ja Peircen suhdetta puolestaan on edellä esitettyä tarkemmin tarkastellut Heiskala (1997, 217-245). Nämä tarkastelut ovat toki riittämättömiä ja niitä tulisi jatkaa, mutta vielä niitäkin vähemmän tarkasteltu ongelmanasettelu lienee Husserlin fenomenologian ja Peircen faneroskopian (*phaneroscopy*) suhde, jonka alalta en ole löytänyt lainkaan kirjallisuutta. Niin ikään on vaikea löytää keskustelua koko tässä luonnostellun kolmiyhteyden kokonaisuudesta, vaikka olenkin edellä pyrkinyt tuottamaan yhden avauksen alalle.

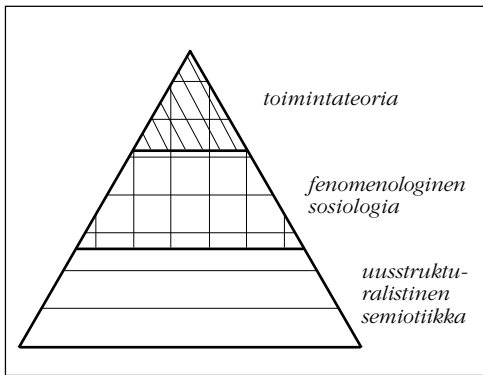
Kuvio 2. Synteesin kulttuurianalyttiselle jatko-työskentelylle virittämä kenttä.

Yhteiskuntateoreettisen soveltamisen suuntaviivoja olen edellä jo alustavasti luonnostellut. Ajatuksena on ollut, että uusstruktuurilinen semiotiikka tarjoaa merkitysteoreettisen perustan, jonka varassa fenomenologisen sosiologian tarkastelut voidaan määritellä uudelleen sillä tavoin, etteivät ne johda “länäolon metafysiikkaan” eivätkä ymmärrä merkityksellä pelkästään arkitietoa eli refleksiivisiä merkitystulkintoja. Toimintateoriasta en ole puhunut mitään, mutta päättelyketjua voidaan jatkaa myös siihen suuntaan ymmärtämällä fenomenologinen sosiologia puolestaan esimerkiksi Weberin toimintateorian tai rationaalisen

valinnan teorian kulttuuriteoreettiseksi perustaksi. Näin päädytään kuvion 3 asetelmaan (Heiskala 1997, 331). Sen mukaisesti lähestymistapojen pätevyysalueet jakautuvat suppeimmasta laajimpaan siten, että toimintateoria tekee mahdolliseksi tietyt yhteiskunnan tarkastelut. Schutzin termein kyse on sellaisesta yhteiskunnallisesta tapahtumisesta, jota ohjaavat projektit. Niiden piirin ulkopuolella tarvitaan kuitenkin toimintateoriaa laajempaa fenomenologista lähestymistapaa, joka kiinnittää huomionsa projektien lisäksi koko arkitiedon kokonaisuuteen. Tämäkään kokonaisuus ei kuitenkaan tyhjennä koko yhteiskunnallista prosessia ja siksi tarvitaan vielä fenomenologista sosiologiaakin laajempaa uusstrukturalistisen semiotiikan lähestymistapaa, joka ei kiinnitä huomiotaan vain projekteihin liittyvään semioosiin tai semioosiin, joka on arkitietoa, vaan tarkastelee niiden lisäksi myös sellaisia merkityksen artikulaatioita, jotka eivät ole toimintaa tai tietoa, mutta jotka silti tekevät muun muassa toiminnan ja tiedon mahdollisiksi.

Kuvio 3. Merkitysanalyysin kolmiomalli.

Kuviota 3 tarkasteltaessa on tehtävä kaksi huomautusta. Ensinnäkin, se määrittää teoreettisten lähestymistapojen pätevyysalueiden rajoja ja pyrkii näin ohjaamaan tutkijoita välttämään virheitä ja jäännöskategorioiden käyttöä, joita molempia syntyy, kun teoreettista lähestymistapaa yritetään käyttää sen asianmukaisen pätevyysalueen ulkopuolella (esim. Habermasin yri-

tys (1981) perustaa koko merkityksen teoria toimintateoriaan tai fenomenologisten sosiologien yritys käsitellä ei-reflektiivisiä intentionaalisia akteja kategoriajärjestelmällä, joka sitoo merkityksen määritelmän reflektiivisiin intentionaalisiiin akteihin). Samalla se on synteettinen jäsenitys, joka pyrkii näyttämään reitin, jota edeten on mahdollista siirtyä yhdestä teoreettisesta perinteestä toiseen tutkimustehtävän niin vaatiessa. Toiseksi on syytä täsmentää, mitä tarkoitin sillä, kun edellä esitin teoreettisten lähestymistapojen erot sillä tavoin kumuloituvasti, että fenomenologinen sosiologia kattaa kaikki toimintateorian piirissä mahdolliset kysymyksenasettelut ja uusstrukturalistinen semiotiikka kaikki fenomenologien sosiologian piirissä mahdolliset kysymyksenasettelut. Tämä on mahdollista lukea ohjelmanjulistukseksi, jonka mukaan uusstrukturalistinen semiotiikka tekee fenomenologisen sosiologian ja toimintateorian tarpeettomiksi. Sitä en kuitenkaan tarkoittanut. On nimittäin vakavia työekonomisia syitä pitää kiinni siitä, että kulloisenkin tutkimusongelman tarkasteluun kannattaa käyttää mahdollisimman yksinkertaista käsitteistöä. Jokainen toimintateoreettisen tilannekuvauksen esimerkiksi etnometodologiseksi tilanteisten rationaliteettien tai edes keskusteluanalyysille tyyppillisten keskusteluproseduraalisen seurannon kuvaukseksi avannut tietää, että työmäärä, tutkimukseen kuluva aika ja sen julkaisemiseen tarvittava sivumäärä kasvavat räjähdysmäisesti. Sama pätee, kun fenomenologisesta lähestymistavasta siirrytään uusstrukturalistiseen semiotiikkaan. Siksi nämä siirtymät on järkevää tehdä vain, jos voidaan olettaa, että niistä on tutkimuksen kohteena olevan ongelman jäsentämiselle luvassa vastaava hyöty. Muissa tapauksissa on tyydyttävä käyttämään tutkimuksessa yksinkertaisinta mahdollista käsitejärjestelmää. Siksi kaikilla kolmella kuviossa esitetyllä lähestymistavalla on oma adekvaatti sovellusalueensa.

viitteet

1. Kirjallisuudessa on esitetty väite, jonka mukaan strukturalistinen malli määrittää merkitykset negaatioiden kautta on vanhentunut. Tämä ns. prototyypisemantiikan nimellä kulkevan lähestymistavan (ks. Holland & Quinn 1987 ja Leino 1987) mukaan tehokkaampi tapa määrittää merkitykset on etsiä prototyypiksi "sanan käytön paras tapaus ja olettaa todellisen maailman tapausten sopivan yhteen tämän parhaan esimerkin kanssa enemmän tai vähemmän" (Sweetser teoksessa Holland & Quinn 1987, 43). Tällöin esimerkiksi *linnun* käsitettä määrittää prototyyppi, jonka keskiössä on *pääskynen*. Pääskysen linnun käsite sopii hyvin, mutta sillä voidaan puhua myös sellaisista prototyypin reunalle sijoittuvista olioista, joilta puuttuu eräitä linnun määreitä, kuten *kana* ja *pingviini* (Leino 1987, 38). Strukturalistinen vasta-argumentti tälle järkeilylle on: voi olla hyödyllistä käyttää prototyypisemanttista metodologiaa merkitysjärjestelmien empiirisessä kuvauksessa, mutta *kulttuurin ontologian* kannalta prototyypisemantiikka ei pysty vastaamaan kysymykseen, kuinka pääskynen pysyy linnun prototyypin keskiössä. Strukturalistisen vastauksen mukaan tähän tarvitaan erojen leikkissä negaation kautta tapahtuvaa määrittämistä, joka vasta tekee merkin artikuloitumisen osana kulttuurista struktuuria mahdolliseksi.
2. Struktuurin ja puhunnan ja niiden keskinäis-suhteen erivahvaisista tulkinnoista tarkemmin ks. Heiskala 1997, 184-190 ja 221-237.
3. Esimerkiksi Sulkunen & Törrönen (1997) rakentuu Greimasin teorialle ja sen varassa voidaan hyvinkin tehdä hedelmällistä empiiristä kulttuuri- ja yhteiskuntatutkimusta. *Yhteiskuntaontologiana* Greimasin teoria kuitenkin on ongelmallinen.
4. Tämän tulkinnan yksi etu on, että se ratkaisee Saussuren syntagmaattisten suhteiden tarkastelussa vaivanneen ajallisuuden ongelman. Saussure ajatteli niin, että aika on synkronisessa lingvistiikassa pysäytetty, jotta tutkijalla olisi käsiteltävänä tutkimuskohde, joka ei ole muutoksen tilassa. Assosiativisten suhteiden osalta tämä ei ole ongelma, mutta syntagmaattiset suhteet se uhkaa siirtää kokonaisuudessaan ajallisesti realisoituvan puhunnan puolelle (Saussure 1916, 172-3). Jos kuitenkin ajattelemme syntagmaattisen suhteen olevan identiteettiin potentiana sisältyvä ketjuuntumismahdollisuus, se voi kuulua struktuurin piiriin samalla tavoin kuin assosiativinen suhde.
5. Myös arkimaailman fenomenologian tasolla voidaan tosin tehdä yrityksiä todentaa tiedon pätevyys ja todellisuuden tulkinnan intersubjektiiivisuus (ks. esim. Schutz 1932, 1942 ja 1948 sekä Natanson 1986), mutta se ei ole tarkasteluiden ainoa kohde eikä välttämätön lähtökohta.
6. Ensimmäinen kokonainen englanninnoos vuodelta 1972 ja ensimmäinen terminologisesti suhteellisen kelvolliseksi korjattu englanninnoos vuodelta 1976.
7. Vaihtoehtoja esim. Marx: yhteiskunnan materiaalin rakenne determinoi kulttuurisia tulkintoja; Weber: kyseessä on rakenteen ja tulkintojen dualismi, jossa kumpi tahansa voi determinoida toista; Parsons: arvot determinoivat rakennetta.
8. Näin on nimenomaan käsitejärjestelmän logiikan tasolla. Reaalisen tutkimuksen piirissä etnometodologit ja relevanttien tutkimusongelmien tunnistamisen alueella Berger ja Luckmann kyllä pyrkivät käsittelemään myös merkityksiä, joita ei ole eksploikoitu arkitiedoksi. Ongelman kuitenkin muodostaa se, että he – kuten olen edellä lyhyesti ja toisaalla hieman perusteellisemmin (Heiskala 1997, 139-153) pyrkinyt osoittamaan – menettelevät näin nojautuen perustaltaan fenomenologiseen käsitejärjestelmään, joka ei anna teoreettista tukea tällaisille tarkasteluille. Talcott Parsons (1937) kutsui tällaista menettelyä operoinniksi "jäännöskategorioilla". Hänelle jäännöskategorioiden löytyminen tutkijoiden ajattelusta merkitsi aina tutkijan käyttämän käsitejärjestelmän rajallisuutta ja kutsui paikalle synteetikkoa, jonka tehtävänä on laajentaa teoreettisen tarkastelun piiriä. Vaikka moni Parsonsin teoreettinen sitoumus on uudemmassa sosiologisessa keskustelussa osoittautunut kyseenalaiseksi, en näe vielääkään mitään syytä luopua hänen tästä ajatuksestaan.

- Apel, Karl-Otto (1967): *Charles S. Peirce: From Pragmatism to Pragmaticism*. Amherst: University of Massachusetts Press, 1981.
- Barthes, Roland (1964): *Elements of Semiology*. New York: Hill and Wang, 1994.
- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (1966): *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma*. Helsinki: Gaudeamus, 1994.
- Bourdieu, Pierre (1980): *The Logic of Practice*. Stanford, CA: Stanford UP, 1990.
- Chomsky, Noam (1964): *Current Issues in Linguistic Theory*. The Hague: Mouton.
- Derrida, Jacques (1962): *Edmund Husserl's The Origin of Geometry: An Introduction*. Stony Brook, NY: Nicolas Hays, Ltd, 1978.
- Derrida, Jacques (1967a): *Speech and Phenomena and Other Essays on Husserl's Theory of Signs*. Evanston: Northwestern University Press, 1973.
- Derrida, Jacques (1967b): *Of Grammatology*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1974.
- Derrida, Jacques (1972): *Positioita*. Helsinki: Gaudeamus, 1988.
- Descombes, Vincent (1979): *Modern French Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
- Frank, Manfred (1984): *What is Neostructuralism?* Minneapolis: University of Minnesota Press, 1989.
- Garfinkel, Harold (1967): *Studies in Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press, 1984.
- Greimas, A. J. & Rastier, F. (1968): "The interaction of semiotic constraints". *Yale French Studies* 41:86-105.
- Habermas, Jürgen (1981): *The Theory of Communicative Action. Volume 1: Reason and the Rationalization of Society*. Boston: Beacon Press, 1984.
- Hammond, Michel & Howarth, Jane & Keat, Russell (1991): *Understanding Phenomenology*. Oxford, UK and Cambridge, USA: Blackwell.
- Harris, Roy (1987): *Reading Saussure. A Critical Commentary on the Cours de linguistique générale*. La Salle, Ill.: Open Court.
- Heritage, John (1984): *Harold Garfinkel ja etnometodologia*. Helsinki: Gaudeamus, 1996.
- Heiskala, Risto (1997): *Society as Semiosis. Neostructuralist Theory of Culture and Society*. Helsinki: Research Reports No. 231, Department of Sociology, University of Helsinki.
- Heiskala, Risto (1999): "From Goffman to semiotic sociology". *Semiotica* 124 (3/4): 211-234.
- Hookway, Christopher (1985): *Peirce*. London and New York: Routledge.
- Holland, Dorothy & Quinn, Naomi, eds. (1987): *Cultural Models in Language and Thought*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Husserl, Edmund (1931): *Cartesian Meditations. An Introduction to Phenomenology*. The Hague etc: Martinus Nijhoff Publishers, 1982.
- Lacan, Jacques (1966): *Écrits. A Selection*. New York and London: W. W. Norton, 1977.
- Leino, Pentti (1987): "Kieli ja maailman hahmottaminen". Teoksessa Tommi Hoikkala (toim.): *Kieli, kertomus, kulttuuri*. Helsinki: Gaudeamus.
- Lévi-Strauss, Claude (1958): *Structural Anthropology*. New York: Basic Books, 1963.
- Lyons, John (1970): *Chomsky*. London: Fontana.
- MacCannell, Dean (1983): "Commemorative essay: Erving Goffman (1922-1982)". *Semiotica* 45 (1/2):1-33.
- Mead, George Herbert (1934): *Mind, Self, and Society. From the Standpoint of Social Behaviorist*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Mäkelä, Klaus (1991): "Sosiaalisen toiminnan järkevyyt, norminmukaisuus ja ymmärrettävyys". *Sosiologia* 28(1): 1-14.
- Natanson, Maurice (1986): *Anonymity. A Study in the Philosophy of Alfred Schutz*. Bloomington: Indiana University Press.
- Parsons, Talcott (1937): *The Structure of Social Action. A Study in Social Theory with Special Reference to a Group of Recent European Writers*. New York and London: The Free Press & Collier MacMillan Publishers, 1968.
- Peirce, Charles (CP/1931-66): *Collected Papers of Charles Sanders Peirce. 8 volumes*. Cambridge, MA: Belknap P of Harvard University Press.
- Saussure, Ferdinand de (1916): *Course in General Linguistics*. Translated and annotated by Roy Harris. La Salle, Ill.: Open Court, 1983.
- Schneider, David M. (1980): *American Kinship: A Cultural Account*, 2nd ed. Chicago: Uni-

- versity of Chicago Press, 1980
- Schutz, Alfred (1932): *The Phenomenology of the Social World*. London: Heinemann Educational Books, 1980.
- Schutz, Alfred (1942): "Scheler's theory of intersubjectivity and the general thesis of the alter ego", in Alfred Schutz: *Collected Papers I: The Problem of Social Reality*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1976.
- Schutz, Alfred (1945): "On multiple realities", in Alfred Schutz: *Collected Papers I: The Problem of Social Reality*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1976.
- Schutz, Alfred (1948): "Sartre's theory of the alter ego", in Alfred Schutz: *Collected Papers I: The Problem of Social Reality*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1976.
- Silverman, Kaja (1983): *The Subject of Semiotics*. New York and Oxford: Oxford University Press.
- Sperber, Dan & Willson, Dreidre (1986): *Relevance. Communication and Cognition*. Oxford: Basil Blackwell.
- Sulkunen, Pekka & Törrönen, Jukka, toim. (1997): *Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys*. Helsinki: Gaudeamus.
- Sweetser, Eve E. (1987): "A definition of lie: an examination of the folk models underlying a semantic prototype", in Dorothy Holland & Naomi Quinn, eds. (1987): *Cultural Models in Language and Thought*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Weber, Max (1922): *Economy and Society. An Outline of Interpretative Sociology*. Berkeley etc: University of California Press.